

Közmondások, szólások történetét vizsgálta

Nemrégiben jelent meg budapesti Tinta Könyvkiadónál **Forgács Tamás** szegedi professzor nagymonográfiája *Történeti frazeológia* címmel, amely alcíme szerint *A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve*. Ebből az alkalomból beszélgetett a szerzővel **Kiss Gábor**, a Tinta Könyvkiadó igazgató-főszerkesztője.

– *Munkakapcsolatunk csaknem két évtizedes, hiszen 2003-ban jelent meg a Tinta Könyvkiadónál a Magyar szólások és közmondások szótára, 2007-ben pedig napvilágot látott a Bevezetés a frazeológiába című tankönyve. Mindenekelőtt arra kérem, magyarázza meg az olvasóknak a címben lévő frazeológia szót, és azt is, hogyan született meg ez a kötet!*

– A frazeológia a nyelvészetben belül az állandósult szókapcsolatokkal foglalkozik. Ezen elsősorban a szólásokat és a közmondásokat értjük, ám a frazeológia vizsgál minden más, legalább két elemből álló szókapcsolatot is, például a szállóigéket vagy a szaknyelvek több szóból álló szakkifejezéseit (frazeológiai terminus technicusokat). A most megjelent kötet pedig az MTA-doktori címért benyújtott disszertációm könyvvé formált változata. Magyarországon ez az első átfogó nyelvészeti megközelítésű monográfia, amely az állandósult szókapcsolatok keletkezését és történeti változásait vizsgálja.

– *A kötet címlapján Pieter Bruegel festményéből láthatunk egy részletet. Miért került ide?*

– A címlapra került *Flamand közmondások* id. Pieter Bruegel egyik ismert festménye. A vurstliszerűen kaotikus képbe a festő több mint száz németalföldi szólást és közmondást zsúfolt össze. A címlapon levő részletben láthatjuk például, hogy valaki gyöngyöt – a képen margarétákat – szór disznók elé,

Forgács
Tamás szegedi
nyelvészprofesszor

egy másik ember a reménytelen vállalkozás szimbólumaként disznóról akar gyapjat nyírni, a háttérben nehezen alkuszik meg két eb egy csonton, elől pedig azt láthatjuk, hogy késő akkor betemetni a kutat, amikor már belefutott a borjú. S ezzel természetesen még nem is mutattuk be az összest.

– *Mióta foglalkozik szólások, közmondások kutatásával?*

– Nagyjából 1999 óta. Ekkor fogtam bele a 2003-ban megjelent *Magyar szólások és közmondások szótára* című munkám anyaggyűjtésébe. Ennek fő újdonsága az volt, hogy nemcsak a kifejezések jelentését tüntettem fel, hanem szövegkorpuszokból gyűjtött példák is illusztrálják használatukat.

– *Kiket említene mesterei közül? Korábban O. Nagy Gáboron kívül – akinek a nevét sokan ismerik – kik foglalkoztak a magyar szólások, közmondások elméletével?*

– O. Nagy Gábor neve mintegy összeforrott a magyar szólás- és közmondáskutatással, de igen sokat tanultam – főleg a történeti szóláskutatást illetően – Hadrovics László munkái-

(folytatás a következő oldalon)

Közmondások, szólások történetét vizsgálta

(folytatás az előző oldalról)

➤ ből, valamint Szemerényi Ágnes és Voigt Vilmos írásaiból is.

– *Mi a kötet fő újdonsága?*

– A történeti szóláskutatás más nyelvek frazeológiai irodalmában is viszonylag gyerekcipőben jár. A szólások történeti megközelítése eddig elsősorban azok művelődéstörténeti és néprajzi eredetmagyarázataira szorítkozott, a nyelvészeti megközelítésük, vagyis a létrejöttük, a variánsok keletkezése, a kifejezések esetleges kiveszésének okai eddig alig vizsgált területe volt a történeti nyelvtudományak éppúgy, mint a frazeológiának. A magyar nyelvészetben is jóformán csak Hadrovics *Magyar frazeológia* című monográfiájában láthatunk erre kezdeményeket. Ez a munkám mindezt szintetizáló módon igyekszik rendszerezni, sőt módszertani útmutatót is ad a már kiveszett kifejezések azonosításához a történeti szövegekben.

– *Őn jól ismeri a német közmondásokat. Mi a különbség a magyar és a német közmondások között? Gondolom, mindkét nyelvben vannak a Bibliából eredeztethető fordulatok...*

– Természetesen vannak ilyenek, de olyanok is, amelyek az antik irodalomra vagy a

középkorban Európa-szerte ismert anekdotákra, illetve közmondásokra vezethetők vissza. Ezeket az újabb szakirodalom széles körben elterjedt idiómák (wide spreaded idioms) néven említi.

– *A német közmondásokat alaposabban kutatták, mint a magyarokat?*

– Igen. Talán nem csak sztereotípiák, hogy a németek igen alapos emberek. Mi persze igen büszkék lehetünk O. Nagy Gábor 24 000 címszót felölelő gyűjteményére (*Magyar szólások és közmondások*), de a német Karl Friedrich Wilhelm Wander 1867 és 1880 között öt kötetben megjelent legendás gyűjteménye több mint 300 000 (!) szólást és közmondást tartalmaz. Hasonlóan igen széles kitékintésű munka a svájci Lutz Röhrich három vaskos kötetből álló lexikonja, ez a szólásmagyarázatok terén számít ugyanilyen etalonnak. De nemcsak a gyűjtőmunkában erősek a németek: igen fejlett az elemző szakirodalmuk is.

– *Hogyan látja, napjainkban kedvelt téma-e a szólások és a közmondások kutatása?*

– Ahogy vesszük. A több nyelv szólásait és azok megfelelőit összehasonlító munkák száma például elég jelentős, ám igen komoly adósság mutatkozik az elméletibb jellegű munkákban vagy a történeti közelítésmódokban.

– *Lehetséges-e válaszolni a diákok kérdésére: hogyan keletkeznek a közmondások?*

– Mind a szólások, mind a közmondások zöme képszerű, igen gyakran névátvitellel jön létre, s elsősorban a mondanivaló színesítését szolgálja (pl. olajat önt a tűzre, ajándék lónak ne nézd a fogát stb.). Ezeket éppúgy alkalmilag fogalmazza meg először valaki, mint ahogy, mondjuk, a körte szót is alkalmilag használta először valaki villanykörte értelemben. S ha ez valamiért megtetszik másoknak, akkor ez a fajta használat elterjed.

– *A kötet végén gazdag mutató található, amely hozzávetőleg 1500 magyar közmondást sorol fel, és további 12 nyelvből idéz példákat. Önnek melyek a legkedvesebbek?*

– Az egyik magyar kedvencem nem szerepel a kötetben, mert viszonylag újabb keletű. De – saját élettapasztalatomból is – igen fontosnak tartom az „Ami nem öl meg, az megerősít” mondás igazságát. De hogy igazi közmondást is említsek, egyik kedvencem a „Gyakran hengergetett kő nehezen mohosodik” fordulat, amelyet többféleképpen is értel-

A Tinta Kiadó új kötete

Id. Pieter Bruegel
megfestette
a *Flamand*
közmondásokat

mezzhetünk. Saját magam számára leginkább azt az értelmét szoktam szem előtt tartani, hogy ha sűrűn használjuk az agyunkat, akkor az kevésbé öregszik. De értelmezhetjük úgy is, hogy a tevékeny, serény ember nem tokosodik be, nem lesz szűk látókörű. A kedvenc német példám pedig legyen a „Steter Tropfen höhlt den Stein” (az állandó vízcseppek kivájják a követ), amit leginkább a magyar „Lassú víz partot mos” közmondással adhatunk vissza, s arra figyelmeztet, hogy állhatatos munkával elérjük a célunkat. Ez a kötet is részben ennek köszönheti a megszületését.

– *Mondana néhány olyan példát, amit csak a magyar nyelvben találunk meg? Gondolom, más nyelvekben nincs meg az „Egyszer volt Budán kutyavásár” közmondás...*

– Ilyen a „Több is veszett Mohácsnál” vagy a „Lássuk a medvét!” fordulat is, ez utóbbi Jókai egyik anekdotájából ered. De ilyen még a jól ismert vicc poénja is, miszerint „Dögöljön meg a szomszéd tehene is”.

– *Ha visszatekintünk, a XIX. század írói sok közmondást használtak. Nyilván az élőbeszéd is ilyen volt...*

– Igen, régebben jobban hittek a közmondások igazságában, sőt sokszor még a tör-

vénykezésben is nagy szerepet tulajdonítottak nekik (lásd például: Szemet szemért, fogat fogért). Szólást azonban ma is viszonylag sokat használunk, bár a fiatalok – talán, mert kevesebb szépirodalmat olvasnak – gyakran nem ismerik pontosan vagy eléggé ezek jelentését. Pedig a szólások képszerűbbé, hatásosabbá teszik a kifejezőmódunkat, a közmondások pedig nagyon sok szituációra fogalmaznak megfrappáns, találó életbölcseégeket.

– *Említsen néhány példát, ami régen igen használatos volt, de ma már a jelentését sem ismerjük!*

– Ma is használjuk például a „Vén kecske is megnyalja a sót” közmondást, de régen ennek voltak egyéb variánsai is: „Vén ló is megröhögi az abrakot” és „Vén darázs is megdongja a mézes körtét”. De hogy egészen kiveszett szólásokat is említsek, ilyen a „farkaskaszára jut” – elprédálják, eltékozzolják – vagy a „megfejné az ágast is” – igen fősvény – kifejezés. Kiveszett közmondás pedig az „Ebül gyúlt szerdeknek ebül kell (el)veszni” (szerdek: aludtfej).

– *Azt látjuk, hogy folyamatosan kerülnek be új szavak a nyelvünkbe. De a politikusoktól származó mondatok – „Sokan vagyunk, de nem elegendő” vagy „Mindenki hozzon magával még egy embert” –, melyeket már sűrűn használnak, idéznek, tekinthetők-e közmondásnak?*

– Állandósult kifejezések ezek, de nem valódi közmondások. Hiszen azoknak az alapja egy logikai ítélet, pl. „Nyugtával dicséred a napot” vagy „Sok kicsi sokra megy”.

– *Ön évtizedek óta tanít a Szegedi Tudományegyetemen. Érdeklődnek az egyetemisták az ön által választott kutatási terület iránt?*

– Régen a társadalomnak csak egy igen kis százaléka jutott be egyetemre, ennél fogva zömmel a jobb képességű hallgatók tanultak a felsőoktatásban. De érdeklődő és tehetséges hallgatók ma is vannak. Éppen azért szeretek diákjaimnak a szólásokról és közmondásokról beszélni, mert véleményem szerint ezeknek a magyarázata és keletkezéstörténete van annyira érdekes, hogy az unalmasnak tartott nyelvtudományt is érdekessé tudja tenni.

– *Most, hogy ez a kötet megjelent, megpihen, vagy már újabb témán dolgozik?*

– Egyelőre csak kisebb tanulmányokon dolgozom, de amint kicsit több időm lesz, újabb könyv(ek)be is kezdek, ugyanis többnek megvan már a terve a fejemben, sőt részben már a számítógépemben is.